

اهمیت ژئوپلیتیکی جزایر ایران در خلیج فارس (مطالعه موردی: جزیره فارسی)

محراب هداوند میرزایی^۱

آزیتا رجبی^۲

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۳/۸/۸

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۵/۸

*****

چکیده

در خلیج فارس حدود ۹۰ جزیره کوچک و بزرگ وجود دارد که ۳۴ جزیره آن متعلق به ایران است. از این تعداد ۱۷ جزیره از نظر حاکمیت بر آبراه بین المللی تنگه هرمز و کنترل آن و همچنین کنترل تردد ناوگان بیگانه دارای اهمیت ژئوپلیتیکی و استراتژیکی می‌باشند. جزیره فارسی در مرکز خلیج فارس در مختصات $50^{\circ}10'$ طول جغرافیایی و $27^{\circ}59'$ عرض جغرافیایی، دورترین جزیره ایرانی به سرزمین اصلی می‌باشد.

این جزیره علاوه بر اهمیت سیاسی، اقتصادی (داشتن منابع غنی نفت و گاز) و موقعیت توریسم دریایی دارای اهمیت نظامی است. موقعیت جغرافیایی جزیره فارسی باعث شده ناوگان پنجم آمریکا مستقر در بحرین، برای خروج از خلیج فارس به ناچار باید از بین دالان جزیره فارسی و ابوموسی عبور نمایند. بعلاوه، این جزیره به دلیل قرارگیری در مرکز خلیج فارس نقش مهمی در کنترل مسیر تردد کشتی‌ها به مقصد مناطق غرب و جنوب غرب خلیج فارس بازی می‌نماید. جزیره فارسی در زمان جنگ نفت کش‌ها موقعیت مناسبی را در خارج از تنگه هرمز برای مقابله به مثل در اختیار ایران می‌گذاشت. هدف این پژوهش آشنایی بیشتر با جزیره فارسی و اهمیت آن است. این جزیره از نا شناخته ترین جزایر ایران در خلیج فارس می‌باشد و منابع کمی در این زمینه وجود دارد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که این جزیره به لحاظ سیاسی، اقتصادی، نظامی و قرارگیری در مسیر تردد کشتیرانی بین‌المللی در خلیج فارس از اهمیت استراتژیکی برخوردار است. گردآوری اطلاعات از طریق مصاحبه حضوری و منابع کتابخانه‌ای انجام شده است و از نظر روش، ماهیتی توصیفی و تحلیلی دارد. همچنین برای آماده سازی نقشه‌ها از نرم افزار فتوشاپ استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: خلیج فارس، جزیره فارسی، قدرت دریایی، جزیره العربی

*****

۱- دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات Dr.m.mirzaii@gmail.com

۲- استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی

۱- کلیات

این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش است که جزیره فارسی که از جزایر غیر مسکون در خلیج فارس است چه نقش و جایگاهی برای جمهوری اسلامی ایران دارد؟ گردآوری اطلاعات از طریق مصاحبه حضوری با افرادی که در جزیره حضور داشته اند و منابع کتابخانه‌ای انجام شده است و از نظر روش، ماهیتی توصیفی و تحلیلی دارد. همچنین برای آماده‌سازی نقشه‌ها از نرم افزار فتوشاپ استفاده شده است.

۲- مبانی نظری

امنیت

موضوع امنیت، پیشینه‌ای به قدمت جهان دارد. از ابتدای خلقت هرچه زمان به جلو پیش می‌رود، برداشت و مفهوم جدیدی از امنیت نمایان و با زندگی روزمره بشر آمیخته می‌گردد. در ابتدا امنیت فقط تضمین فیزیکی یک فرد، قبیله، دژ و... بود و بیشتر محیط نظامی مد نظر قرار داشت. با پیشرفت علم و تکنولوژی مفهوم امنیت گسترده شده و ابعاد سیاسی، اقتصادی و روانی نیز مورد توجه واقع گردید (احمدی پور، ۱۳۷۶، ۴۴۲). در قرآن کریم نیز آمده است (الذی اطعمهم من جوع و امنهم من خوف) یعنی (آنکه به هنگام گرسنگی طعامشان داد و از بیم در امانشان داشت) (سوره تریس، آیه ۴) امنیت خلیج فارس زمانی دارای ارزش است که همه کشورهای منطقه بتوانند با آرامش اهداف خود را دنبال نمایند امنیت دارای درجه و مرتبه است به همین جهت است که گفته می‌شود امنیت یک وضعیت نسبی است. هیچ فرد یا کشوری نمی‌تواند مدعی برخورداری از یک امنیت صددرصد باشد. حتی اگر تمام عوامل و امکانات مادی و معنوی نیز در اختیارش باشد (کاطمی، ۱۳۷۲: ۱۱۱). والتربلیمن بیان می‌کند یک ملت وقتی دارای امنیت است که در صورت اجتناب از جنگ بتواند ارزش‌های اساسی خود را حفظ کند و در صورتی که اقدام به جنگ نمود قادر باشد همان ارزش‌ها را پیش برد (عزتی، ۱۳۷۶: ۴۹۴). بنابراین امنیت دریایی نیز بخشی از امنیت ملی یک کشور به حساب می‌آید

تنگه‌ها، گذرگاه‌های طبیعی، جزایر از عوامل ثابت ژئوپلیتیکی هستند که در قدرت ملی، سیاست خارجی و استراتژی‌های بحری و بری کشورها تأثیر به‌سزایی دارند. در واقع نقش ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک آنها برهم منطبق می‌گردد. بین کاربری جزایر و قدرت دولت ساحلی رابطه مستقیم وجود دارد و دولت مربوطه می‌تواند در سطح محلی، منطقه‌ای و جهانی نقش فعال‌تری بازی نماید.

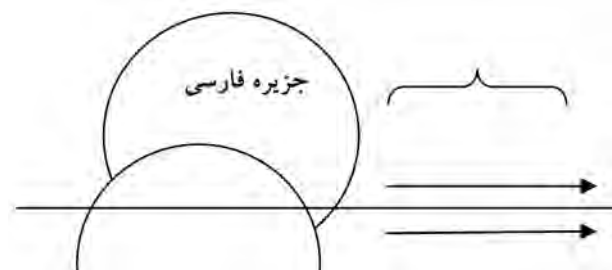
از مناطق مهم و دارای اهمیت استراتژیک در خاورمیانه، منطقه خلیج فارس است، در خلیج فارس ۹۰ جزیره وجود دارد که ۳۴ جزیره آن متعلق به ایران و در محدوده جغرافیایی سه استان هرمزگان، بوشهر و خوزستان قرار گرفته‌اند (گورابی و همکاران ۱۳۹۰: ۴۵). از این تعداد ۱۷ جزیره نقش سیاسی، اقتصادی و نظامی برای دفاع از کرانه‌های جنوبی ایران ایفا می‌کنند. یکی از این جزایر، جزیره فارسی نام دارد، جزیره فارسی در مرکز آب‌های عمیق خلیج فارس در مختصات ۲۱-۱۰-۵۰ طول جغرافیایی و ۳۵-۵۹-۲۷ عرض جغرافیایی، دورترین جزیره ایران به خاک اصلی کشور در ۱۲۰ کیلومتری بندر بوشهر قرار گرفته است و سالهاست بر مناسبات بین ایران و کشورهای متعارض منطقه‌ای و جهانی در حین گمنامی بدون آن که نقش برجسته داشته یا شناسانده شود به عنوان یک برگ برنده، برای ایران نقش مهمی بازی می‌نماید. شواهد و قرائن حاکی از آن است که جزیره فارسی در پهنه آبی خلیج فارس به عنوان یک عامل جغرافیایی مهم به علت در اختیار داشتن ارزش‌های ارتباطی، اقتصادی و نظامی، در قرن ۲۱ نقش مؤثری را در افزایش قدرت ایران به خصوص انرژی بر عهده خواهد داشت.

این جزیره از جمله جزایر ناشناخته و مهم کشورمان است که بسیاری از مردم نام آن را تاکنون نشنیده و از موقعیت آن در خلیج فارس اطلاعی ندارند. بنابراین نگارندگان در این تحقیق در پی شناساندن اهمیت‌های این جزیره غیرمسکون اما مهم کشورمان می‌باشد.

فصلنامه پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (۳۳)

اهمیت ژئوپلیتیکی جزایر ایران در خلیج فارس ... / ۱۰۱

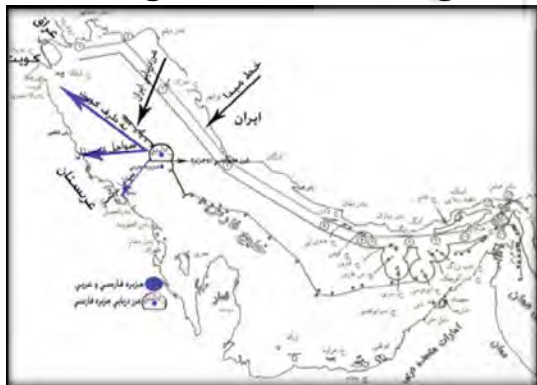
و مبادله اسناد بین نماینده ایران (دکتر منوچهر اقبال) رئیس هیئت مدیره و مدیر عامل شرکت ملی نفت ایران و (شیخ احمدزکی یمانی) وزیر نفت عربستان مبادله و جزیره فارسی دارای دریای سرزمینی به عرض ۱۲ مایل دریایی از حد پست ترین خط جزر برخوردار شد (پیشگامی فرد ۱۳۸۴: ۶۵).

ترسیم نگارندگان ۱۳۹۳

نگاره ۱: مرز سیاسی جزیره فارسی و العربی

همانطور که در نگاره شماره (۱) مشخص گردیده در منطقه‌ای از دریای سرزمینی که دو جزیره با هم تداخل کند یک خط مرزی که دریای ساحلی جزیره فارسی را از جزیره العربی جدا و در تمام طول خود از حد پست ترین جزر هر یک از دو جزیره به فاصله مساوی باشد در نظر گرفته شده است. همچنین دو کشور حق مالکیت و بهره برداری از کف و زیر کف منطقه مذکور در سمت خود را جهت عملیات اکتشافی و بهره برداری از منابع احتمالی به رسمیت شناختند. ایران و عربستان توافق کردند تا ۵۰۰ متری مرز سیاسی دو جزیره از منابع زیر بستر دریای چیزی استخراج نکنند.

نقشه ۱: مرز دریایی و خط مبدا دریایی ایران و جزیره فارسی در خلیج فارس

که بی‌توجهی و غفلت از آن باعث وارد شدن خسارات جبران ناپذیری می‌شود.

برای کنترل و برقراری امنیت در خلیج فارس نیاز به ابزار و وسایلی است تا بتوان با به کارگیری و استفاده بهینه از آنها دشمن را به زانو درآورد. به همین علت سپهبد علی رزم‌آرا در خصوص اهمیت جزایر خلیج فارس در برقراری امنیت بیان می‌کند:

جزایر جنوب قطعاتی است از پیکر کشور که در دریای پهناور فارس قرار گرفته این قطعات کوچک برای سلامت و حفاظت کشور پر ارزش و قیمتی است خاصه آنکه یگانه راه آزادی ایران از دریای فارس و مصونیت و سیادت این دریا در دست این جزایر است (رزم‌آرا، ۱۳۲۰: ۱۲۹).

۳- اهمیت سیاسی جزیره فارسی

اهمیت سیاسی جزیره فارسی به زمان گفتگوهای مسئولان بلندپایه دو کشور ایران و عربستان جهت مشخص شدن مرز دریایی در سال ۱۹۶۸ م برمی‌گردد. تنها جزیره‌ای که در خلیج فارس مرز دریایی آن با مرز دریایی کشور همسایه تلاقی می‌کند جزیره فارسی است. تعیین مرز بین دو کشور باید براساس ترسیم خط منصف از ساحل دو کشور انجام می‌شد اما به سه دلیل از این روش استفاده نگردید ۱- واقع شدن جزیره خارک در داخل آب‌های داخلی ایران و آغاز قلمروهای دریایی ایران از آخرین نقاط این جزیره به سمت دریا ۲- وجود چاه‌های نفت مرجان و فریدون ۳- ادعای مالکیت دو کشور بر جزایر فارسی و العربی. به این ترتیب تیم مذاکره کننده با موافقت مقامات بلندپایه دو کشور برای برطرف شدن مشکل و دست یافتن به یک توافق دائمی که منجر به تقسیم عادلانه دریا شود از راه حل ترکیبی (خط میانه) استفاده نمودند. براساس توافق صورت گرفته جزیره فارسی به ایران و جزیره العربی به عربستان تعلق گرفت و حاکمیت دو کشور بر جزایر مربوطه به رسمیت شناخته شد. تعیین حدود فلات قاره بین ایران و عربستان در دوم آبان ۱۳۴۷ هجری شمسی با تحدید حدود فلات قاره

۴- اهمیت اقتصادی

جزیره فارسی دارای محیطی بکر و به لحاظ اقتصادی از سه جهت دارای اهمیت است که عبارتند از:

۴-۱- توریسم دریایی

بنا به اظهارات افرادی که در جزیره حضور داشته‌اند محیط طبیعی زیبای منطقه می‌تواند جذب کننده توریسم دریایی باشد و برای بالا بردن جذابیت می‌توان از هواپیماهای دوزیست و هاورکرافت استفاده نمود.

۴-۲- انرژی

اهمیت دیگر جزیره به خاطر شناسایی منابع نفت و گاز فراوان این منطقه است. حدود ۷ تا ۵ حلقه چاه در این جزیره حفاری شده که در حال حاضر پلمپ می‌باشند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و شرایط تحمیلی بر ایران مانند بحران‌های داخلی، و سپس جنگ هشت ساله و تحریم‌های غرب شرایط سرمایه‌گذاری و اکتشاف و بهره‌برداری از منابع نفت و گاز در آب‌های سرزمینی این جزیره در اولویت کاری برنامه ریزان در سطوح بالای تصمیم‌گیری قرار نداشت. اما از سال ۲۰۰۰ میلادی به بعد این شرایط فراهم گردید. بعد از این که چندین سازند نفت و گاز در جزیره فارسی شناسایی شد.

بررسی‌ها حکایت از این دارد که این جزیره کوچک و غیر مسکون با در اختیار داشتن ۵۰۸ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی و ۲۱۲ میلیون بشکه میعانات گازی ذخایرش حدود ۲۵ درصد بیشتر از تولید گاز بزرگترین شرکت هند در جنوب این کشور است (www.entekhab.ir). این حوزه هیدروکربنی در خلیج فارس شامل میدان نفتی بینالود و میدان گازی فرزاد B است که پس از کشف ذخایر هیدروکربنی در این منطقه، در سال ۲۰۰۲ میلادی قرارداد توسعه این میدان با مشارکت سرمایه‌گذاران خارجی امضا شد.

۴-۳- منابع دریایی

همانطور که بیان گردید یکی از جریان‌های سطحی به

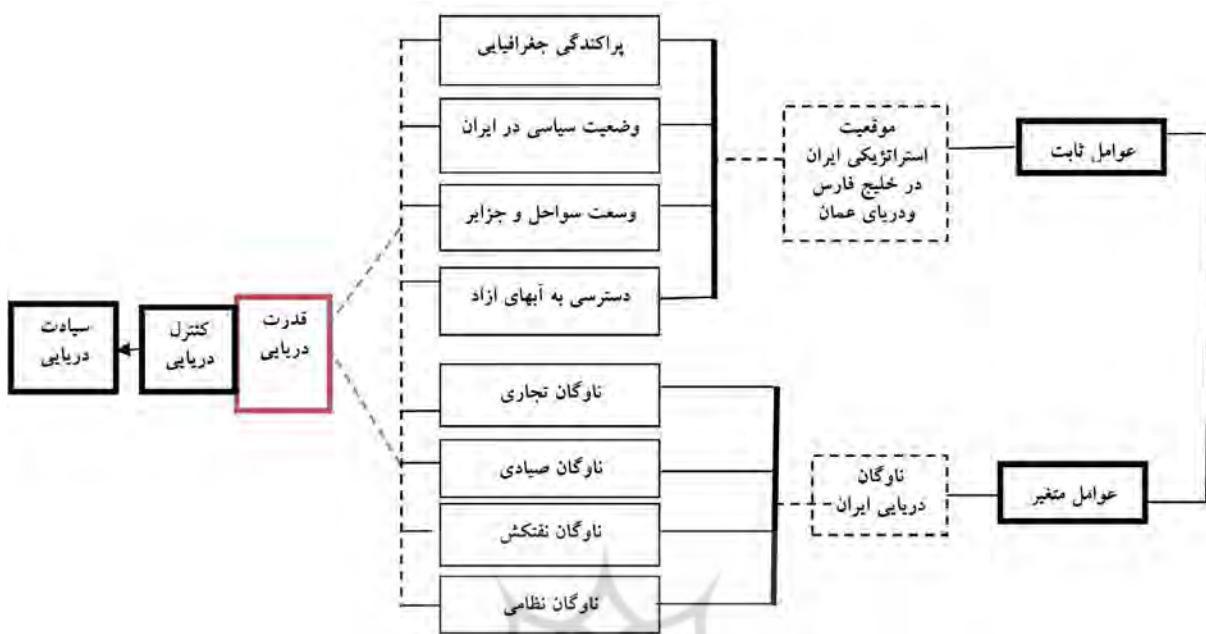
با توجه به موقعیت جزیره فارسی و عربی در صورت عدم توافق بر سر مالکیت جزیره‌های مذکور فرض‌های زیر دور از ذهن نبود:

فرض اول: مالکیت هر دو جزیره فارسی و عربی متعلق به ایران: ایران طی این سال‌ها یکی از ستون‌های مهم غرب در منطقه بود. با این وجود شاه ایران از موقعیت خود در نزد کشورهای غربی استفاده می‌کرد و با اعمال نفوذ و فشار بر آنها با توجه مقابله با کمونیسم و نفوذ شوروی و اقمارش در منطقه و برقراری امنیت بیشتر در خلیج فارس، مالکیت این دو جزیره به ایران واگذار می‌گردید. در این صورت دریای سرزمینی این دو جزیره و حتی منطقه انحصاری اقتصادی و یا فلات قاره در مرزهای دریایی ایران و عربستان به گونه‌ای دیگر ترسیم می‌گردید. از جمله میدان گازی فرزاد که به دو بخش A-B بین دو کشور تقسیم شده و بیشتر فرزاد A در محدوده سرزمینی عربستان به نام حصبه به شکل شمال شرقی جنوب غربی قرار گرفته و بخش میدان گازی فرزاد B در بخش شرقی خلیج فارس با وسعتی حدود ۳۵۰۰ کیلومتر در محدوده دریای سرزمینی ایران (جزیره فارسی)، به طور کامل به ایران تعلق می‌گرفت. محدوده دریایی ایران نزدیک‌تر به مناطق شرقی و نفت خیز عربستان مانند السفانیه و منیفه قرار می‌گرفت. **فرض دوم:** مالکیت هر دو جزیره به عربستان داده می‌شد، تمام امتیازات فرض اول بعلاوه کنترل اطلاعاتی تردد کشتی‌ها به سمت کویت، عراق، ایران (خارک و بوشهر) و در اختیار عربستان قرار می‌گرفت.

فرض سوم: در صورتی که مشکل مالکیت بر جزایر و مناطق دریایی (جزیره فارسی و العربیه) مانند مرز دریایی ایران و امارات متحده عربی لاینحل باقی می‌ماند، با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و خارج شدن کشورمان از اردوگاه غرب این احتمال وجود داشت که موضوع جزیره فارسی هم مانند جزایر تنب کوچک، تنب بزرگ و ابوموسی مورد سوء استفاده کشورهای منطقه و فرامنطقه‌ای حامی عربستان قرار گرفته و تا سال‌ها ادامه پیدا نماید.

فصلنامه پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (۳۳)

اهمیت ژئوپلیتیکی جزایر ایران در خلیج فارس ... / ۱۰۳

ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۳

نمودار (۱): قدرت دریایی ایران بر اساس عوامل ثابت و متغیر

قدرت دریایی تعاریف متعدد و متنوعی شده و می‌شود. جامع‌ترین تعریف از قدرت دریایی عبارت است از مجموعه توانایی‌های یک ملت در استحصال منافع خویش از دریاها و اقیانوس‌ها با بکارگیری آب‌های دنیا برای مقاصد سیاسی، اقتصادی، و نظامی در زمان صلح و جنگ به منظور نیل به مقاصد و اهداف ملی (عزتی، ۱۳۸۹: ۱۰). قدرت دریایی آن قدرتی است که توانایی اجرای سیاست‌های دولت ساحلی را در دریا، در زمان صلح و جنگ فراهم سازد. یا به عبارت دیگر: (موقعیت استراتژیکی × ناوگان دریایی = قدرت دریایی). همانطور که در تعریف و مفاهیم مربوط به قدرت دریایی آمده، قدرت دریایی نشان دهنده استراتژی دریایی دولت‌ها در راستای سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی‌شان می‌باشد. ماهان با ارائه استدلال‌های منطقی روشن ساخت که ظهور و تداوم قدرت‌های بزرگ در جهان همواره با تکیه بر قدرت دریایی و از طریق برتری نسبی دریاها صورت گرفته است و در نهایت نتیجه گرفت که لازمه حکومت بر دنیا، حکومت بر دریاهاست (زرقانی، ۱۳۸۶: ۵۹).

صورت چرخشی که جهت آن خلاف عقربه‌های ساعت است و در نزدیکی جزیره فارسی اتفاق می‌افتد در توزیع مواد غذایی دریایی (انواع ماهی) در اطراف جزیره نقش مهمی دارد. بنابراین اظهار افرادی که در جزیره حضور داشته‌اند، گونه‌های فراوانی از آبزیان در اطراف جزیره فارسی وجود دارد که بر زیبایی این محیط افزوده است. اما به دلیل فاصله زیاد این جزیره با سرزمین اصلی کشور و عدم وجود ناوگان صیادی مناسب و عدم صرفه اقتصادی برای تردد صیادان، بهره‌برداری از توانایی‌های دریایی این منطقه کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

۵- اهمیت نظامی

قدرت دریایی به مفهوم رایج آن برای نخستین بار در سال ۱۸۹۴ میلادی توسط آلفرد تایلر ماهان دریادار آمریکایی به کار برده شد. او شش شرط اصلی موقعیت جغرافیایی، ویژگی‌های طبیعی، طول ساحل، جمعیت، خصوصیات ملی، خط مشی حکومت را، برای یک قدرت جهانی جهت تسلط بر دریاهای لازم می‌دانست. (عزتی، ۱۳۷۱: ۵۵-۵۴) از واژه

جدول (۱): ویژگی‌های طبیعی جزیره فارسی

از نظر توپوگرافی کاملاً مسطح و بدون ناهمواری یا تپه‌های طبیعی است
مساحت جزیره کمتر از یک کیلومتر مربع و حداکثر ارتفاع آن ۳ متر است. بطوری که از یک نقطه تمام سطح جزیره قابل مشاهده است
از نظر زمین شناسی دنباله زاگرس جنوبی است. جزیره فارسی بر اثر حرکات تکنونیک به صورت مرجانی از آب بیرون زده است
باد غالب باد شمال است. با جهت شمال غربی از اوایل پائیز تا بهار با سرعت متوسط ۴ تا ۱۱ نات می‌وزد و باعث تلاطم و ایجاد امواج بلند در دریا می‌شود
هنگام طوفانی شدن خلیج فارس سواحل کم عمق اطراف جزیره پناهگاه مناسبی برای لنگر انداختن شناورها جهت در امان ماندن از امواج سهمگین است
در سواحل شمال و غرب جزیره عمق آب تا فاصله یک کیلومتری کمتر از ۵ متر و به صورت صخره‌ای است
جزیره فارسی تقریباً در قسمت‌های مرکزی آب‌های عمیق خلیج فارس قرار گرفته که عمق آب بیش از ۵۰ متر است.
عمیق ترین نقطه نزدیک جزیره ۶ متر و در فاصله ۳۵۰ متری جنوب آن است
زمانی که سطح آب بالا می‌آید رادار سطحی به سختی می‌تواند جزیره را نشان دهد
دارای آب و هوای گرم و خشک - بارش باران کم - پوشش گیاهی منحصر به بوته‌ها و علف‌های کم پشت می‌باشد
سواحل جزیره فارسی با شیب ملایم در زیر آب تا فاصله یک کیلومتری ادامه دارد
به دلیل وسعت کم فاقد سکنه دائمی است
دورترین جزیره ایرانی به سرزمین اصلی و تابع بخش مرکزی شهرستان بوشهر است

۱-۵- قدرت دریایی در راستای امنیت پایدار در خود مهیا نماید یک امنیت نسبی برای تجارت دریایی خود خلیج فارس فراهم آورده است.

همانطور که در نمودار شماره (۱) نشان داده شده برای کسب قدرت و سیادت دریایی ایران در خلیج فارس در هر شرایطی نیروی دریایی ایران در برقراری کنترل و امنیت دریا نیازمند عناصری است تا بتواند امنیت را به بهترین شکل ممکن برقرار کرده و با اعمال قدرت خطوط مواصلاتی دریایی ایران را باز و راه‌های مواصلاتی بنادر و جزایر دشمن در زمان جنگ در خلیج فارس و همچنین مناطق غرب و جنوب غرب این دریا (عراق، کویت و مناطقی از عربستان) را مسدود نماید.

نقشه ۲: موقعیت جزیره فارسی نسبت به مناطق اطراف خود در تصاویر گوگل

بخشی از عوامل ثابت قدرت ایران که در واقع همان جزایر ایران هستند به لحاظ اهمیت نظامی به دو دسته تقسیم می‌شوند، دسته اول جزایری که در نزدیکی تنگه هرمز قرار گرفته اند و بخشی از اهمیت آنها به دلیل تنگه

برای کنترل و برقراری امنیت در خلیج فارس نیاز به ابزار و وسایلی است شامل، عوامل متحرک (شامل ناوگان دریایی که از یگان‌های رزمی، غیر رزمی شناور، پروازی و عوامل پشتیبانی کنند) و عوامل ثابت طبیعی و مصنوعی مانند تنگه، جزایر، بنادر، مناطق کم عمق و سازه‌های انسان ساخت. هر چقدر ایران بتواند ناوگانی قوی و پویاتر برای

فصلنامه پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (۳۳)

اهمیت ژئوپلیتیکی جزایر ایران در خلیج فارس ... / ۱۰۵

پهلوی این سیاست نیز از بین رفت. در این دوره به دلیل حمایت‌های امریکا و غرب از ایران و عدم حساسیت‌های منطقه‌ای، جزیره فارسی در سیاست‌های آن زمان ایران نقشی غیرفعال داشت.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و سپس شروع جنگ تحمیلی تکاوران نیروی دریایی ارتش برای جلوگیری از اشغال جزیره توسط بیگانگان در آن مستقر شدند. در ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰ که عراق جنگ دریایی را آغاز نمود و یک منطقه ممنوعه جنگی و در پی آن یک منطقه کاملاً انحصاری دریایی در شمال خلیج فارس برای خود ترسیم کرد (نقشه شماره ۳) ایران نیز برای مقابله با تهدیدات دشمن یک منطقه انحصاری دفاعی در اطراف سواحل خود ایجاد نمود. دلایل اهمیت یافتن جزیره فارسی را بعد از شروع جنگ باید در موارد زیر جستجو نمود.

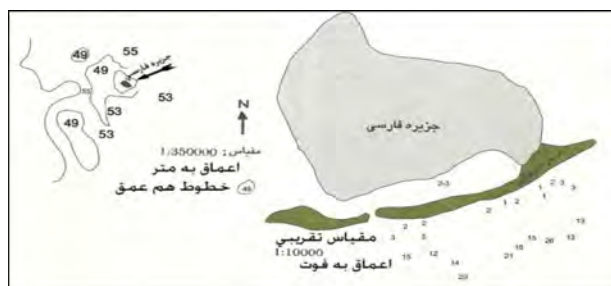
۵-۲- قرارگیری در مسیر تردد دریایی

از سال ۱۹۶۷ که تعیین مسیر برای شناورها و طرح‌های تفکیک تردد در جهت تأمین امنیت دریانوردان و بهبود حمل و نقل دریایی در تمام آب راه‌های جهان تحت نظارت سازمان بین‌المللی دریایی ایمو آغاز گردید و همکاری کشورهای ساحلی در ارائه پیشنهاد و تهیه طرح‌هایی که در دریاهای سرزمینی پیاده می‌شود لازم گردید تا کنون حدود ۹۰ طرح تفکیک تردد در سطح جهان تصویب شده که از این تعداد ۴ طرح مربوط به خلیج فارس می‌باشد. (میرحیدر، ۱۳۶۷: ۱۴۵)

با توجه به ویژگی‌های طبیعی خلیج فارس و محدود بودن مسیر کشتیرانی برای کشتی‌ها با آب خور زیاد، و عواملی مانند تردد زیاد، کم بودن عمق آب، وجود نزم مه و طوفان‌های شن، ناهمواری‌های کف دریا، وجود جزایر متعدد، سکوه‌های حفاری و نفتی سبب شد، عبور کشتی‌های بزرگ و نفتکش‌ها از مسیرهای طرح تفکیک تردد که به دولت‌های دیگر ابلاغ گردیده انجام شود.

با توجه به این که عمق خلیج فارس ۹۱ متر و عمق

هرمز است. دسته دوم جزایری که در داخل خلیج فارس و یا در مجاورت سواحل قرار دارند. یکی از عوامل ثابت که می‌تواند نقش مؤثری در کمک به ناوگان نظامی و تجاری (نفت و گاز) به کشورمان داشته باشد جزیره فارسی است.

مأخذ: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح

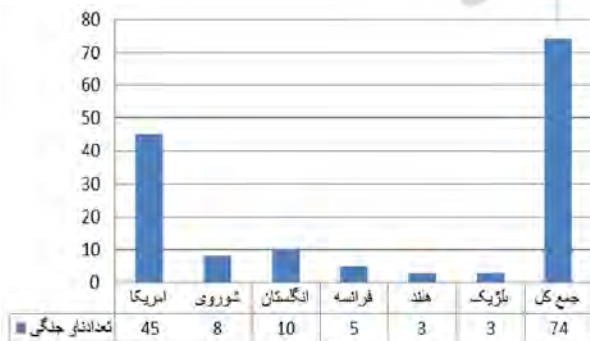
نقشه ۳: توپوگرافی جزیره فارسی

جزیره فارسی در آب‌های مرکزی خلیج فارس و در فاصله ۶۵ مایلی (۱۲۰ کیلومتری) جنوب غربی بندر بوشهر در مختصات ۲۱-۵۰ و ۲۷-۰۹ طول جغرافیایی و ۳۵-۰۹ عرض جغرافیایی قرار دارد و یگانی از نیروی دریایی در آن مستقر می‌باشد. در فاصله ۲۳ کیلومتری جنوب جزیره فارسی جزیره العربی متعلق به عربستان است که با سواحل این کشور ۱۳۰ کیلومتر فاصله دارد (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ۱۳۸۱: ۲۳۳). همچنین این جزیره دارای فانوس دریایی بوده است و فاقد ایستگاه هواشناسی است اما در بیشتر منابع به اشتباه ذکر شده که جزیره دارای ایستگاه هواشناسی است. با توجه به دلایل فوق و موقعیت استراتژیکی جزیره فارسی، اهمیت آن در دو مقطع زمانی قابل بررسی است:

قبل از پیروزی انقلاب اسلامی حکومت ایران بخشی از استراتژی بحری در منطقه خلیج فارس به حساب می‌آمد. بر اساس دکترین نیکسون رئیس جمهور وقت امریکا، ایران به عنوان ستون نظامی و عربستان سعودی ستون اقتصادی، بنای امنیت در منطقه خلیج فارس را تشکیل می‌دادند. شاه ایران طی سال‌های ۱۹۷۹-۱۹۶۹ نقش ژاندارم منطقه را برعهده داشت (اسدی، ۱۳۷۱: ۹۲). سیاست دوستونی امریکا حدود ۱۰ سال در منطقه تداوم داشت و با سقوط رژیم

۳-۵- نقش افندی جزیره فارسی و مقابله با نیروهای فرامنطقه‌ای

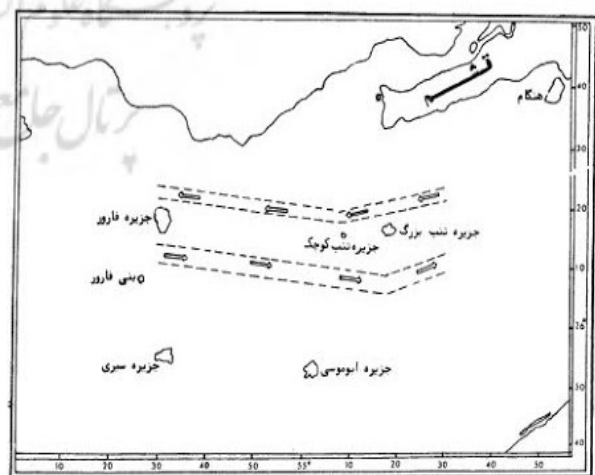
افزایش نقش افندی جزیره فارس در آن مقطع زمانی را باید در سه علت مهم زیر جستجو نمود ۱- آغاز جنگ نفتکش‌ها از طرف دولت عراق و حمله به تأسیسات دریایی و کشتی‌های تحت حمایت ایران ۲- درخواست کشورهای عربی خلیج فارس مانند کویت و عربستان از امریکا و دولت‌های غربی برای اسکورت نفتکش‌های این کشورها ۳- ارائه طرح اسکورت نفتکش‌های عربستان سعودی، کویت و سایر کشورهای عرب حوزه خلیج فارس که از طرف کاسپارواینبرگر وزیر دفاع وقت امریکا طی ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸، ارائه گردید (Cordesman, 67.p). حضور فیزیکی حدود ۶۶ کشتی جنگی از کشورهای بلوک غرب و حدود ۸ کشتی جنگی از شوروی سابق (بلوک شرق) و تمرکز هرچه بیشتر ناوگان جنگی بیگانه در مناطق شمالی خلیج فارس و نزدیک به عراق بر نقش افندی جزیره فارسی به دلیل قرارگیری در مرکز آب‌های عمیق، نزدیکی به مسیر تردد دریایی و مرزهای آبی عربستان افزود. به طوری که رهبر معظم انقلاب اسلامی (حضرت آیت‌الله خامنه‌ای) که در آن زمان رئیس شورای عالی دفاع بودند در مورد تحکیم مواضع پدافندی جزیره فارسی دستورهای لازم را صادر نمودند (بزدان‌نظام، ۱۳۸۷: ۳۰). نقش مهم این جزیره برای مقابله با دشمنان باعث شد در چندین نوبت از سوی نیروی هوایی عراق مورد حمله قرار گیرد.

نمودار ۲: تعداد ناو جنگی کشورهای فرامنطقه‌ای در خلیج فارس ۱۹۸۷ - ۱۹۸۸

مسیر تردد بین ۴۰ تا ۷۳ متر است، مسیر خطوط اصلی کشتیرانی از شرق به غرب نزدیک به سواحل و جزایر ایران انجام می‌شود.

قرار گرفتن جزایر تنب بزرگ، کوچک، فارو، ابوموسی، سیری و جزیره فارسی در مسیر خطوط کشتیرانی به طرف جنوب و غرب خلیج فارس، به سبب طرح تفکیک تردد دریایی براهمیت استراتژیکی این جزایر ایرانی افزود. (نقشه شماره ۴) و دولت جمهوری اسلامی ایران برای حرکت کشتی‌ها به سوی این جزایر محدودیت‌هایی را اعمال می‌کند از جمله: (۱) کلیه کشتی‌ها بعد از عبور از تنگه هرمز که قصد حرکت به سوی غرب خلیج فارس را دارند باید از ۱۲ مایلی جنوب جزایر ابوموسی، سیری و از آن جا به بعد از ۱۲ مایلی جنوب غربی جزیره فارسی عبور کنند و بعد از عبور از جزیره فارسی، کشتی‌ها باید از جنوب و غرب خطوطی که نقاط زیر نقطه A با مختصات جغرافیایی $27^{\circ} 55'$ عرض شمالی و $49^{\circ} 53'$ طول شرقی، نقطه B با مختصات $29^{\circ} 10'$ عرض شمالی و $49^{\circ} 12'$ طول شرقی نقطه C با مختصات $29^{\circ} 10'$ عرض شمالی و $40^{\circ} 48'$ طول شرقی (دره میرحیدر همان ۱۴۶)، بعد از این نقطه کشتی‌ها می‌توانند به طرف بنادر کویت حرکت نمایند.

مأخذ: میرحیدر، دره ۱۳۶۹.

نقشه ۴: جغرافیای سیاسی طرح‌های تفکیک تردد در خلیج فارس

فصلنامه پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (۳۳)

اهمیت ژئوپلیتیکی جزایر ایران در خلیج فارس ... / ۱۰۷

بدون ضرر انجام گیرد و دولت‌های حاشیه تنگه نمی‌توانند به دلایل امنیتی یا علل دیگر عبور ترانزیت را معلق کنند. (پیشگامی فرد، همان: ۳۰) بنابراین با وجود برگ‌های برنده‌ای همچون جزیره فارسی می‌توان از بروز حساسیت‌های جهانی نسبت به گزینه مسدود نمودن تنگه هرمز کاست.

۶-۵- موقعیت مناسب برای جنگ نامتقارن و مین

دو دلیل عمده محیط اطراف جزیره فارسی شرایط مناسبی را برای جنگ نامتقارن و مین در اختیار کشورمان قرار می‌دهد. یکی وزش بادهای مداوم فصلی مانند بادشمال، قوس، سهیلی با جهت جنوب غربی باعث تلاطم آب دریا، وجریان‌های سطحی به صورت چرخشی که جهت آن خلاف حرکت عقربه‌های ساعت است در جنوب غربی جزیره فارسی ایجاد می‌شود. این ویژگی طبیعی باعث می‌شود مین‌هایی که در آب‌های این منطقه کاشته شوند، به قسمت‌های غرب و جنوبی خلیج فارس انتقال یابند. علاوه بر آن طوفان شن و بروز مه و نزم^۱ میدان دید را (از ۸۰۰ متر تا ۳ کیلومتر) کاهش می‌دهد، که از نظر کشتی‌رانی و عملیات نظامی اهمیت بسیار دارد که بین جزیره فارسی و بحرین (محل استقرار ناوگان آمریکا) برای چند ماه از سال اتفاق می‌افتد. جمهوری اسلامی ایران در زمان جنگ نفتکش‌ها از ویژگی طبیعی ممتاز جریان‌های سطحی چرخشی اطراف جزیره فارسی جهت انجام عملیات‌های تلافی‌جویانه به شکل مناسب استفاده نموده و حتی از قبول استفاده از مین‌های دریایی در این منطقه سرباز زده و این کار را متوجه عراق و دیگر کشورها نموده است. شاید یکی از مهمترین عملیات‌های جنگ مین در خلیج فارس در زمان جنگ نفتکش‌ها صورت گرفت و برد تبلیغاتی جهانی برای ایران داشت، برخورد نفتکش کویتی الرخاء با نام بریچتون با پرچم آمریکا، در مرداد سال ۶۶ که توسط یک ستون از کشتی‌های نظامی آمریکایی اسکورت می‌شد

۱- توده‌ای از ذرات ریز و غبار ومانند آن در فضای مجاور سطح زمین ایجاد می‌شود و میدان دید را تا حدود یک کیلومتر کاهش می‌دهد.

۴-۵- موقعیت گذرگاهی جزیره فارسی

گذرگاه یا دالان بین جزیره فارسی، ابوموسی، تنب بزرگ، تنب کوچک در خلیج فارس یکی از مهمترین دالان‌ها هم برای ایران و هم برای ناوگان دریایی امریکا است که در حال حاضر از دشمنان جمهوری اسلامی ایران، می‌باشد. زیرا ناوگان پنجم آمریکا در (خلیج بحرین) متشکل از ناوهای هواپیمابر و رزمناوها و ناوشکن‌ها هیچ کریدوری برای عبور دیگری از منطقه ندارد و اجباراً باید از دالان بین جزیره فارسی و ابوموسی عبور نمایند. فاصله جزیره فارسی تا بحرین حدود ۱۹۵ کیلومتر و فاصله بحرین تا جزیره ابوموسی حدود ۴۵۰ کیلومتر فاصله است (نقشه شماره ۱). همانطور که استراتژیست‌ها عنوان نموده‌اند در حال حاضر شانزده گذرگاه استراتژیک در جهان وجود دارد (عزتی، ۱۳۹۱: ۱۷۷). از این شانزده گذرگاه پنج گذرگاه دریایی در خاورمیانه است که یکی از این دالان‌ها دالان جزیره فارسی و ابوموسی می‌باشد و هیچ راه جایگزینی هم برای آن با توجه به محیط طبیعی خلیج فارس برای عبور مرور ناوگان دریایی وجود ندارد و این عامل خود به خود بر اهمیت جزیره فارسی می‌افزاید.

۵-۵- جزیره فارسی اهرمی برای مقابله با دشمن در خارج از تنگه هرمز

فاصله بین تنگه هرمز تا جزیره فارسی حدود هفتصد و پنجاه کیلومتر است. همین بعد مسافت و حضور عراق در شمال خلیج فارس، در زمان جنگ تحمیلی و فاصله ۶۴۰ کیلومتری تنگه هرمز تا بحرین محل استقرار ناوگان پنجم آمریکا این فرصت را چه در زمان جنگ تحمیلی و حتی در رویارویی با مسائلی که ممکن است بین ایران و رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ایش اتفاق بیفتد، بوجود آورده که جزیره فارسی یک برگ برنده برای جمهوری اسلامی ایران خواهد بود. زیرا براساس تعریفی که از تنگه‌های بین‌المللی صورت گرفته عبور ترانزیت از این تنگه‌ها شامل آزادی کشتی رانی و پرواز برفراز است و عبور باید پیوسته و با سرعت و

بخشی از عوامل ثابت قدرت دریایی ایران را همان جزایر طبیعی خلیج فارس تشکیل می‌دهند که ۳۴ جزیره کوچک و بزرگ تحت مالکیت و حاکمیت ایران قرار دارد. از این تعداد ۱۷ جزیره دارای اهمیت نظامی و استراتژیکی می‌باشند. یکی از این جزایر، جزیره فارسی است که در مرکز خلیج فارس در $10^{\circ} 50'$ طول جغرافیایی و $59^{\circ} 27'$ عرض جغرافیایی قرار گرفته و دورترین جزیره ایرانی به سرزمین اصلی می‌باشد و همچنین در ۶۵ مایلی جنوب غربی بندر بوشهر قرار دارد. جزیره فارسی با توجه به موقعیت و بکر بودنش به دلایل سیاسی، اقتصادی (انرژی و توریسم)، نظامی و قرارگیری در مسیر تردد دریایی از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. این جزیره همانند بیشتر جزایر ایران طی نیم قرن اخیر نقشی صرفاً نظامی داشته است. در دور دوم جنگ نفتکش‌ها از ۱۹۸۵ تا ۱۹۸۹ این جزیره دارای اهمیت فراوانی برای کشورمان بود.

با توجه به تنش بین ایران و حامیان فرامنطقه‌ای عراق که با حدود ۸۰ ناو جنگی در خلیج فارس حضور پیدا کرده بودند؛ موقعیت و شرایط دریایی جزیره فارسی به یگان‌های دریایی این اجازه را می‌داد تا به اهداف مورد نظر در منطقه غرب و جنوب غرب خلیج فارس به راحتی دسترسی داشته باشند. مهمتر از همه قرارگیری این جزیره در مسیر کریدور ورودی و خروجی ناوگان پنجم آمریکا متشکل از ناوهای هوایی، رزمناوها و ناوشکن‌های مستقر در خلیج فارس (بحرین) است که هیچ کریدوری برای عبور ندارند و باید ازدالان بین جزیره‌ی فارسی و ابوموسی عبور نمایند. در صورتی که زنجیره‌ای از جزایر ایرانی در مسیر ورود و خروجی خلیج فارس را کنار هم قرار دهیم عملاً آنها به عنوان یک ناو بزرگ غرق نشدن برای ایران خواهند بود. نقش دیگر این جزیره نقش اقتصادی می‌باشد.

منابع نفت و گاز شناسایی شده این جزیره دارای ۵۰۸ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی و ۲۱۲ میلیون بشکه میعانات گازی است. ذخائر این جزیره حدود ۲۵ درصد بیشتر از تولید گاز بزرگترین شرکت هند در جنوب این کشور است.

در فاصله ۱۳ مایلی جزیره فارسی در نزدیکی بویه^۱ دریایی هارکوس با مین برخورد و حفره بزرگ ۴۳ متری در بدنه آن ایجاد گردید. (یزدانفام، همان: ۷)

۷-۵- مساحت جزیره

محیط جزیره فارسی حدود ۱/۵ کیلومتر و مساحت آن کمتر از یک کیلومتر مربع باشد. به دلیل کوچکی جزیره امکان ایجاد باند هواپیما در آن وجود ندارد. با این ویژگی دشمن نه می‌تواند آن را غرق کند نه می‌تواند به صورت طولانی مدت آن را اشغال نماید. کوچک بودن جزیره فارسی برای کشورمان از نظر نظامی یک حسن به شمار می‌رود.

۸-۵- نزدیکی به مرز دریایی عربستان

جزیره فارسی حد فاصل مرز دریایی بین ایران و عربستان قرار گرفته است. فاصله این جزیره تا سرزمین اصلی عربستان یعنی مناطق شرقی و نفت خیز این کشور در بعضی نقاط کمتر از ۱۰۰ کیلومتر، تا ادمام ۱۷۵ و تا منطقه حفجی در نزدیکی مرز کویت ۱۷۰ کیلومتر فاصله دارد.

نتیجه‌گیری

قدرت دریایی ایران از دو دسته عوامل ثابت و متغیر در خلیج فارس تشکیل شده است. منطقه خلیج فارس و جزایر استراتژیک آن در ابعاد اقتصادی، سیاسی، ژئوپلیتیکی، ارتباطی و نظامی نقش بسیار مهمی را در سرنوشت سیاسی، نظامی (افندی و پدافندی) کشورهای ساحلی دارند.

بین کاربری جزایر و قدرت دولت ساحلی رابطه مستقیم وجود دارد. هر قدر دولت ساحلی قوی و قدرتمند باشد امکان اعمال قدرت بر تنگه هرمز و خلیج فارس بیشتر برایش فراهم خواهد شد و نقش مؤثرتری در اعمال سیاست های منطقه‌ای و بازی در صحنه بین المللی خواهد داشت.

۱- بویه: یکی از علائم کمک ناوبری جهت اخطار به کشتی‌ها و شناورها به منظور ایجاد امنیت دریانوردی در آن منطقه نصب شده است که مجهز به چراغ، سوت و دستگاههایی برای انعکاس امواج راداری می‌باشند.

منابع و مأخذ

- ۱- احمدی‌پور، زهرا (۱۳۷۶)؛ همکاری منطقه‌ای پیش شرط توسعه و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه مقالات همایش توسعه و امنیت عمومی؛ جلد دوم تهران وزارت کشور.
  - ۲- اسدی، بیژن (۱۳۷۰)؛ علایق و استراتژی ابرقدرت‌ها در خلیج فارس؛ تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
  - ۳- پیشگاهی‌فرد، زهرا (۱۳۸۴)؛ مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی دریاها با تأکید بر آب‌های ایران؛ انتشارات دانشگاه تهران.
  - ۴- رزم‌آرا، علی (۱۳۲۰)؛ جغرافیای نظامی خلیج فارس؛ بی‌جا.
  - ۵- زرقانی، سید هادی؛ ۱۳۸۶، مقدمه‌ای بر قدرت ملی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
  - ۶- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۱)؛ جغرافیای جزایر ایرانی خلیج فارس (خارک، خارکو، نخیلو، فارسی).
  - ۷- عزتی، عزت‌اله (۱۳۷۶)، بررسی امنیت و نظم عمومی در ایران با توجه به موقعیت منطقه‌ای و جهانی؛ مجموعه مقالات همایش توسعه و امنیت عمومی؛ جلد دوم تهران وزارت کشور.
  - ۸- عزتی، عزت‌اله (۱۳۸۹)، ژئواستراتژی در قرن ۲۱، تهران، انتشارات سمت.
  - ۹- عزتی، عزت‌اله، (۱۳۷۱)، ژئوپلیتیک؛ تهران انتشارات سمت.
  - ۱۰- قرآن مجید سوره قیش آیه ۴.
  - ۱۱- کاظمی، علی اصغر (۱۳۷۲)، روابط بین‌الملل در تئوری و در عمل؛ تهران نشر قومس.
  - ۱۲- گورابی، امینی‌زاده؛ محمد مهدی، ابراهیم؛ (۱۳۹۰) خلیج فارس، مؤسسه خانه کتاب.
  - ۱۳- میرحیدر، دره (۱۳۶۹)؛ جغرافیای سیاسی طرح‌های تفکیک تردد در خلیج فارس و تنگه هرمز؛ مجموعه مقالات سمینار بررسی مسائل خلیج فارس دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
  - ۱۴- یزدانفام، محمود (۱۳۸۷)؛ اسکورت نفتکش‌ها؛ کتاب پنجاهم ۳۰ تیر تا ۳۱ شهریور؛ چاپ دوم تهران.
- 15- anthony cordesman, the Gulfe and the search for strategic stability, (boulder westview, 1984)

این جزیره علاوه بر انرژی به دلیل محیط طبیعی زیبا شرایط توریسم دریایی را دارد.

پیشنهادات

- گسترش مصنوعی جزیره فارسی از طریق وصل نمودن صخره‌ها، با این کار شرایط را برای پهلو گرفتن کشتی‌های بزرگ تر می‌توان فراهم نمود.
- ایجاد تأسیسات صید و صیادی با توجه به منابع غنی صید در اطراف جزیره.
- ایجاد کارخانه یخ‌سازی برای منجمد سازی ماهی‌های صید شده.
- احداث کارخانه کنسروسازی در جزیره.
- نصب دستگاه آب شیرین کن جهت استفاده افراد مستقر در جزیره .
- تبدیل جزیره به پایگاه مهمی برای صیادی، در مرکز خلیج فارس.
- با توجه به محیط جذاب و دیدنی اطراف جزیره مانند صخره‌های زیر آب می‌توان شرایط را برای علاقه‌مندان به طبیعت جهت تفریحات ورزشی دریایی و ساحلی پژوهشگران علوم جغرافیایی، زمین‌شناسان و محققان علوم جانورشناسی (جذب توریست) مهیا نمود.
- ایجاد خطوط کشتی‌رانی بین جزیره فارسی و بندر بوشهر
- ایجاد پایگاه توریستی در این جزیره و تبدیل آن به یک منطقه توریستی با دایر نمودن زیرساخت‌های لازم برای بالا بردن جذابیت و کاهش زمان تردد افراد توریست و بازدید کننده با استفاده از هواپیماهای آب‌نیشن (دوزیست) و هاورکرافت.
- تشویق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی با کمک دولت.
- واگذاری سهام تأسیسات دایر شده دولتی به نیروهای مسلح مستقر در جزیره به مرور زمان.
- واگذاری به وزارت نفت جهت اکتشاف و بهره‌برداری از ذخایر جزیره.

*از آقای عبدالحمید فتحی که با مصاحبه خود به تکمیل این پژوهش کمک کردند تشکر می‌کنم.